

A II. Vatikáni Zsinat helye napjaink egyházi önértelmezésében

F o r r á s : Wolfgang Beinert (szerk.): „Vatikan und Pius-Brüder, Anatomie einer Krise”, Freiburg – Basel – Wien, Herder, 2009. Internetes változata a „Münsteraner Forum für Theologie und Kirche” honlapján: www.theologie-und-kirche.de/wolfgang-beinert.pdf. Szöveghű fordítás apróbb rövidítésekkel.

A s z e r z ő a dogmatika és dogmatörténet professor emeritusa a regensburgi egyetem katolikus teológiai karán (vö. „Mérleg”, 2002/4. 427., 2002/2. 140., 1997/2. 166. l.). Magyarul megjelent könyvei a budapesti Vigilia Kiadó gondozásában: „A katolikus dogmatika lexikona” (2004); „A kereszténység” (2005).

1. Viták a zsinatról

2009. január 24-én XVI. Benedek pápa kihirdette a Piusz Testvérület négy szakadár püspökére kánoni büntetésként kirótt kiközösítés megszüntetését, amelyet három nappal korábban írt alá. A dátum sokatmondó: annak a napnak az előestéje, amelyen a II. Vatikáni Zsinat XXIII. János pápa által történt váratlan meghirdetésének ötvenedik évfordulóját ünnepeltük. Benedek intézkedése a katolikus világban több helyütt – főként a pápa szülőföldjén – olyan megrökönyödést keltett, amilyenre senki sem számított, legkevésbé a Vatikán tisztségviselői. A közvetlen kiváltó ok az volt, hogy a püspökök egyike tagadta a holokausztot. A vita fókuszába azonban csakhamar a zsinat jelentőségére vonatkozó kérdés került. Az összegyházi esemény hatására alakult meg ugyanis Marcel Lefebvre francia érsek kezdeményezésére az a jelenleg mintegy félmillió katolikust számláló gyülekezet, amelyből a „X. Szent Piusz Testvérület” kinőtt. A csoportot egyesítő kötelék a zsinat lényeges – mindenekelőtt a liturgiával, az ökumenizmussal, a vallás- és lelkiismereti szabadsággal kapcsolatos – határozatainak elutasítása volt. Mivel a Szentszék eddigi gyakorlatától eltérően az egyházi büntetés eltörlése nem tartalmazott semmiféle kitélt e pontok elismerésére vonatkozólag, a Piusz Testvérület viszont egyértelműen leszögezte, hogy nem hajlandó átgondolni, még kevésbé föladni saját álláspontját, egyházi körökben –de azokon túl is – sokfelé érezhették úgy, hogy a vatikáni lépés valamiképpen az 1962–65-ös zsinat határozatától való elhatárolódást is jelzi. A legfelsőbb egyházi tisztségviselők, de éppígy a helyi egyházak vezetői is élénken cáfolták ezt a gyanút, a kétkedőket azonban nyilvánvalóan nem sikerült meggyőzniük.

A belkatolikus „táborok” mögött ugyanis nem annyira a zsinati dokumentumok tárgyi kijelentései, következésképp nem értelmezésbeli eltérések rejlenek, hanem alapvető, az esemény jelentőségét érintő hermeneutikai különbségek. Ezekből háromféle interpretáció körvonalai rajzolódnak ki:

1) *A zsinat az egyháztörténelem sötét végórája.* Az újkor tévedései és a hívők többségének a korszellemmel folytatott prostitúciója miatt az egyházat irányító Szentlélek búcsút vett a pápától és a püspököktől, majd pedig a sátánnak adta át az egyházat. Menekülést ezért csak az remélhet, aki elfordul a zsinattól és új, értsd: valódi egyházi közösséget létrehozva a régi katolikus rezsim folytatására vállalkozik. Ez az álláspont, amelyet voltaképp Lefebvre érsek is vallott, már a zsinat egy elenyésző kisebbségének szavazataiban megnyilvánult. S minthogy e kisebbség tagjai számára *articuli stantis et cadentis ecclesiae*ről volt szó – olyan cikkelyekről, amelyeken az egyház egésze áll vagy bukik, vagyis az egyház legbensőbb lényegéről –, a veszteségekkel nem törődve szálltak harcba a két másik álláspont képviselőivel.

2) *A zsinat az egyház új, ragyogó kezdete.* Az egyház évszázadok óta obskurus üzelmek áldozata volt. Ezért reflexszerűen elutasított minden újdonságot, beleértve a gázlámpát és a vasutat (utóbbiakat *XVI. Gergely* pápa idejében az egyházi állam területén). Most azonban a Szent Péter templom zsinati csarnokát végre a felvilágosodás (fr. *illuminsme*) napja ragyogta be. Az ott meghozott határozatokat azon nyomban és ifjonti lelkesedéssel átültették a gyakorlatba – sőt, olykor messzebbre is mentek. A zsinati többségnek és világszerte az egyháztagok bizonyos százalékának szárnyakat adott az új kezdet hangulata. Érthető tehát, hogy hevesen szembefordultak az előző értelmezés zászlóvivőivel és nyomatékosan a harmadik fajta interpretáció híveivel – utóbbiaknak a zsinat megengedhetetlen felpuhítását rótták fel.

3) *A zsinat töretlen folytonosságban áll a korábbi teológiával és egyháztörténelemmel.* Emez folyóhoz hasonlatos: biztos mederben áramlik a torkolat felé, mit sem törődve azzal, ami a partjain történik. A víz mindig ugyanaz – nincsenek új és sosem volt dolgok; ami merőben újnak látszik, azt a hozzáértők könnyedén beillesztik a hagyományba. Ha mégsem, akkor már nem a zsinati szellem örökségéről van szó. E folytonosság-tézist számos teológus vallja. Kitűnik közülük *Joseph Ratzinger – XVI. Benedek*. Nem meglepő, ha az utóbbi álláspont hívei az adott helyzetben úgy érezhették: két szék közt a pad alá estek.

De mi is volt valójában a zsinat?

2. A zsinat – zsinattörténeti összefüggésben

Az egyetemes zsinatok hivatalos katolikus listáján a legutóbbi zsinat sorrendben a huszonegyedik volt. A „Teológiai és egyházi lexikonban” (*Lexikon für Theologie und Kirche*) az egyetemes zsinat alábbi meghatározása olvasható:

„A részleges zsinattól – ti. egy részegyház püspökeinek gyűlésétől – eltérően az ökumenikus zsinatokon az egész egyház püspöki kollégiuma gyűlik egybe és gyakorolja teljhatalmát ünnepélyes módon” (H. J. Sieben, *LThK* 7. kötet, 1029). E formális leírás mögött a tényleges egyházi összejövetelek rendkívül sokszínű gyakorlata rejlik, ami a meghatározás valamennyi elemét kérdésessé teszi. hogyha

példának okáért az *összegyház* kifejezést szó szerint vesszük, akkor legjobb esetben csak az első évezred zsinatai voltak valóban egyetemesek. A keleti teológia ezért nem is hajlandó rá, hogy így minősítse a középkor püspöki találkozóit, hiszen ezeken az összejöveteleken, amelyeket leginkább *általános zsinatoknak* nevezhetnénk, csak a nyugati egyház képviselői vettek részt. Néha igen csekély létszámban – s mégis az *összegyházat* jelenítették meg. A megtárgyalandó kérdések jegyzékei és az eredmények is nagyon különbözőek voltak. Míg az első négy zsinat fő tárgyalási pontjait a keresztény hit alapkérdései – a krisztológia, a szentháromságtan – képezték, a középkorban sokszor inkább fegyelmi és politikai kérdések voltak napirenden – így az I. Lateránumon (1123) a Wormsi Konkordátum jóváhagyása; a II. Lateráni (1139), a Vienne-i (1311/12), a Konstanzi (1414/18) és az V. Lateráni Zsinaton (1512/17) az egyház reformja. Csak a 19. (Trentói, 1545/63) és a 20. (I. Vatikáni) Egyetemes Zsinaton kerültek ismét sorra súlyos dogmatikai témák – a 16. századi reformátorok teológiai tételeivel *szemben* és az egyházi alkotmánynak a pápaság javára történő szigorítása *érdekében*. Ezek tehát mérföldkövek a teológia és az egyház történetében. Ugyanakkor a később szükségképpen vitákat eredményező véleményalkotáshoz is hozzájárultak. Ami Trentót illeti: a zsinat utáni hittanítás a határozatokat előszeretettel tekintette a mozdíthatatlan dogma végérvényes megszilárdításának. A továbbgondolás nem minősült igazán katolikus tevékenységnek. A trentói atyák valójában a késő középkori egyháztól örökölt teológiát és hitpraxist akarták megvédeni az „újítók” törvénytelenségeitől. 1870-ben a pápai teljhatalom dogmatizálása magát a zsinati intézményt tette kérdésessé: lehetséges-e még egyáltalán zsinat, ha a pápa egyes-egyedül és sajátos pozíciójánál fogva felülmúlhatatlan mértékben birtokolja „az egyház egészére kiterjedő tanítói hatalmat”? Hamarosan feledésbe merült, hogy a kibocsátott szövegek mindössze egy vékony szeletét vették figyelembe az egyházzal szülő teljes tanítás tervezetének, amelyet végül politikai okokból (a német-francia háború fenyegetése, következésképp az egyházi állam veszélyeztetettsége miatt) nem sikerült megvitatni.

Érthető tehát az ingerültség és a döbbenet, amely 1959. január 25-én lett úrrá az egyházon, amikor is a pápa a falakon kívüli Szent Pál bazilikában a jelenlévő bíborosok tudomására hozta, hogy zsinat összehívását tervezi. A bíborosok tetszésnyilvánítása nagyon is szűnni akaró volt. A milánói érsek még aznap este telefonált egyik bizalmasának: „az öregfiúnak fogalma sincs, milyen darázsfaszekbe nyúlt” – jegyezte meg a pápai kezdeményezésről. Az érseket *Montininak* hívták, s később, *VI. Pál*ként ő is kénytelen volt darázsfaszekbe nyúlni. Az első felzúdulás után –melyet tervezett zsinat ökumenikus jellege váltott ki; némelyek ugyanis azt hitték, hogy a pápa egyfajta újraegyesítő kongresszusra gondol – a keresztény világ végül belenyugodott, hogy a Vatikán falai között megtartandó második zsinat a 21. számú ökumenikus (azaz egyetemes) zsinatként illeszkedik majd a püspöki gyűlések sorába és fejtí ki működését.

3. Egy zsinat, amely más, mint a többi

Kiderült azonban, hogy a huszonegyedik zsinat számos tekintetben eltér az összes korábitól, kezdve a pápa indítékaival. Az addigi történelemben az egyházi gyűléseket szinte mindig valami *ellen* hívták össze: egy tévtan vagy fegyelmi hiányosság ellen, visszás magatartásformák ellen, a korszellemnek engedelmessé fellazulás ellen. A támadások reakcióra készítetnek. Ám 1959-ben más volt a helyzet. Kétségtelen, hogy a világban sok egyházzellenes erő működött, mindenekelőtt a kommunizmus, amely főként Nyugat-Európát, de világszerte az egyházat is fenyegette. Újabb, súlyos teológiai tévtanokat azonban senki sem észlelt, globális szinten etikai eltérésekről sem lehetett hallani. XXIII. János nem hagyott kétséget afelől, hogy ő valami *érdekében* hívja össze zsinatát. Nem azért, hogy az egyház valamely ellenség ellen mozgósítsa seregeit, hanem azért, hogy *önmagát* megújítsa. *Az egyház az egyházért* készült zsinatra. A Keleten és Nyugaton nunciusként, majd velencei pátriárkaként tevékenykedő pápában az a meggyőződés érlelődött meg, hogy az egyház riasztó másidejűségben él a világhoz képest. Számára ez utóbbi fogalom – a világ – nem a rossz és a bűn elutasításának *egyik* bibliai gyökerét idézte fel, amely korántsem azonos a Szentírás általános jelentésirányával, és amelyet János evangélista nyelvezete az „e világ” (*kosmos hutos*) kifejezéssel foglalja össze, hanem a teremtés mindenkor Istentől eredő és a történelemben kibontakozó valóságát, amelyhez természetesen az egyház tagjai is hozzátartoznak. Az egyház és az (utóbbi értelemben vett) világ viszonya több szempontból és régóta rosszul alakult. Manapság csak irigykedve tekinthetünk vissza az első tizenöt évszázad egyházának integrációs képességére. A Krisztuskövetők gyülekezete a történelemben háromszor vitt véghez ma is lélegzetelállítónak tetsző teljesítményt. Először az első században, amikor az Ószövetség teológiáját újszövetségi teológiává formálta át, s ezzel megalapozta a kereszténységet mint önálló vallást. Még ugyanezen század végén vitákkal terhes párbeszéd indul el a hellenista filozófiával és életmóddal, amely csaknem e két gondolkodásforma összeolvadásához vezet. Olyannyira, hogy ha nem is joggal, a látszat szerint mindenképpen a kereszténység *hellenizálódásáról* beszélhetünk. Ebből adódott hit és értelem egyedülálló szintézise, amely mindmáig a kereszténység sajátos jellemzője. Az eddig utolsó asszimilációs folyamat a 7. században veszi kezdetét: a Földközi-tengertől délre virágzó keresztény közösségeket számolt fel az iszlám. Az Alpoktól északra viszont az egyház megnyerte magának a germán népeket és átvette kultúrájuk számos, részben fontos elemét. Elegendő, ha az *elégtétel-elméletre* gondolunk, amely napjainkig uralta a megváltást. Az az elképzelés, hogy a megváltás nem egyéb, mint emberi elégtétel miatt, hogy bűneinkkel megbántottuk Istent, a germán népek jogszemléletéből ered. Az újkori egyház elveszítette ezt a dinamikus arculatát. A 16. századi reformáció többek közt azt akarta kieszközölni, hogy az egyház legalább megpróbálja kitapogatni, milyen asszimilációs tartalékokat rejtenek az új életvilágok, amelyek körülveszik. A régi hit követőit érő sokkhatás azonban megbénította a római egyházat, amely az

elkövetkező időszakokban és korokban már alig *lépett*. Ehelyett mindig csak *ellenlépéseket* tett, ami végül azt eredményezte, hogy egyre mélyült a szakadék közte és ellenlábasai – a felvilágosodás, a technika, a természet- és humántudományok – között, úgyhogy végül az egyik oldalon már csak a kozmofóbiától szenvedő *sancta Ecclesia* maradt, a másikon pedig *kosmos hutos*, „e világ”, amely úgy tekintett az egyházra, mint menthetetlen árnyékvilágra, mint a nem életrevaló dolgok mentsvárára, mint a szorongók túlélőkamrájára. A lelkipásztorkodástan kifejezésével: az egyház elveszítette missziós erejét és lendületét.

A zsinatra az a feladat hárult, hogy – épp e missziós megbízatás távlatában – új dinamikát kölcsönözzön az egyháznak. XXIII. János egy olasz szót választott szándékának kifejezésére: *aggiornamento*. Elfogadott magyar fordítás híján a *naprakésszé tétel* (ném. *Verheutigung*) neologizmusa közelíti meg a legpontosabban. A *giorno* jelentése: „nap”, az *ag-* prefixumé: „-hoz”, „felé” – az egyháznak a mai naphoz kell igazodnia, meg kell becsülnie a múlt és felé kell irányítania tevékenységeit. Ezt a célt szolgálja, ha a zsinat túlnyomórészt nem definitív (vagyis elhatároló: a *finis* határt jelent) szándékkal nyilvánul meg, hanem mélyreható *lelkipásztori* tájékozódásra vállalkozik. Hiszen az emberekről van szó.

A zsinati kisebbség és a II. Vatikánum későbbi ellenfelei mindkét fogalmat rossz színben tüntették fel. Az *aggiornamentót* úgy értelmezték, hogy az egyház megadta magát a korszellemnek – a sokféle *izmus* (materializmus, relativizmus, progresszizmus) egyenesen kapóra jött: alkalmas eszköznek bizonyult a jelenkor démonizálására. A zsinat tehát kezdettől bukás volt, elhajlás és eretnokség. Ezek a vádak fél évszázad múltán, a Piusz Testvérület legújabb megnyilatkozásaiból is kiolvashatók. Akinek pedig még ezután sem akaródnék ízekre tépni a zsinat (többséget alkotó) püspökeit, arra a *lelkipásztori zsinat* vezérfogalmával mérhető halálos csapás. Negatív nézőpontból maga a zsinat nem volt több jó szándékú öregurak összejövetelénél, amelyen kötetlen eszmecsere folyt arról, hogy miként lehetne javítani a lelkipásztorkodáson. A számlájára írták, hogy jámbor vélekedéseket taglalt, érdekes javaslatokat eszelt ki, valamelyest a teológia fegyvertárában is kotorászott, kötelező tantételeket azonban korántsem hirdetett ki. Az ellenzék ily módon jelentéktelennek nyilvánította a zsinati dokumentumokat. Azzal áltatta magát, hogy „az egyházi tanítás talaján áll”, miközben fittyet hányt a Szent Péter bazilikában történetekre.

Foglaljuk össze még egyszer röviden: a pápa és a legtöbb zsinati atya szándékát tekintve a *korszerűség* követelménye éppenséggel a keresztény üzenet iránti *tárgyi hűség*ből: abból az igényből, hogy kimenjenek a világba és mindenkinek hirdessék az evangéliumot, azaz Krisztus tanítását. Ez csakis akkor lehetséges, ha Krisztus tanítványai a népek nyelvét beszélik. Az igehirdetés az üdvösségért történik: azért, hogy az emberek tanítványokká váljanak és megszentelődjenek a népek körében – nem egyéb tehát, mint, bibliai metaforával, *pásztori szolgálát*, lelkipásztori cselekvés. S nem feledhető, hogy a szigorúan teológiai, illetve tanítóhivatali definíciós munka is – szükségképpen – ugyanezt az irányt követte. Amikor a

tanítóhivatal tanítást rögzít, az üdvösséget szolgálja; amikor lelkipásztori nyelven szól, kötelező erővel szólal meg – a zsinaton, a pápával és a világ püspökeivel egységben, *a lehető legnagyobb mértékben* kötelező erővel. Aligha vitatható, hogy a püspökszentelés szentségi mivoltára, a diakonátus kézzelfoghatóvá tételére vagy a szentségi házasság társiasságára vonatkozó zsinati kijelentéseket a katolikus egyházban senki sem fogja alapjaiban megkérdőjelezni. Nagyobb erőfeszítés nélkül kimutatható, hogy a kötelező erőre való hivatkozás nem teszi feleslegessé az értelmezői munkát. A zsinati dokumentumok épp érvényük és érvényességük folytán vitathatók, magyarázhatók és értelmezhetők.

A II. Vatikánum vezérmotívumait szem előtt tartva óhatatlanul arra a megállapításra juthatunk, hogy az egyetemes zsinatok láncolatán belül ez a zsinat nagyon is egyedi és sajátos helyet foglal el, amit egy további tény is megerősít: már utaltunk rá, hogy a múlt egyetemes zsinataira viszonylag kevés püspök jutott el – olykor csupán egyetlen egyházi régióból, legtöbbször Európából. Az Európán kívüli világ először az I. Vatikánumon képviseltette magát, de úgyszólván csak topográfiaiilag. Jöttek ugyan püspökök Afrikai egyházmegyékből is, de majdnem mindegyikük angol vagy francia útlevéllal. A II. Vatikánum egészen más összképet mutatott: a mintegy két és félezer főpap nemcsak a világ minden tájáról érkezett, hanem a legkülönbélebb országokban jött világra. Az egyház eddig csupán igénye szerint volt világegyház – 1962-ben először mutatkozott meg valódi katolicitásában. A zsinati szövegek ezért az egész földkerekség hívő közösségének tanúbizonyságai – tehát a szó eredeti értelmében *ökumenikusak*.

4. Előkészületek

A II. Vatikáni Zsinat meghirdetésétől az első ülészak kezdetéig, 1962. október 10.-éig jóval több, mint három és fél év telt el. A közbeeső idő intenzív munkával telt. Jó negyedévvel a pápának a Szent Pál bazilikában elmondott beszéde után *Domenico Tardini* bíboros államtitkár vezetésével *Commissio antepreparatoria*t állítottak fel, amely azonnal felszólított minden püspököt, szerzeteselőljárót, katolikus egyetemet és teológiai kart, hogy nyújtsanak be javaslatokat a zsinat napirendjére vonatkozólag. 1960 pünkösdjének előestéjén XXIII. János tíz bizottságot (*Commissions praeparae*) és három titkárságot hívott létre. Egy évvel később létrehozta a Keresztény Egység Titkárságát, amelynek vezetésével *Augustin Bea* német jezsuita bíborost bízta meg. Pár hónappal a zsinat kezdete előtt, 1962 nyarán a pápa közzétette az ügyrendet. Az ülészakok előkészítésével ekkorra már mintegy ezren foglalkoztak. Az előkészítő bizottságok tárgyi és személyes értelemben is szorosan kötődtek a római Kúriához, illetve a római teológia képviselőihez – zömmel a Gregorianán vagy a Lateráni Egyetemen tanítottak. Ezzel máris kettős hiány állt elő. Egyfelől a döntési joggal felruházott férfiak (nők ugyanis nem voltak köztük) többségükben a zsinat elvi *ellenzői* közül kerültek ki. Eltekintve attól, hogy a zsinati munka évekre szólóan beláthatatlan terhet róhat az egyházra, szemlátomást egy

születési rendellenességgel is számolni kell, azzal tudniillik, hogy kínosan leszűkítheti a Kúria mozgásterét, amennyiben a mindenfelől odaseregülő püspökök azt hihetik: jobban tudják, hogy mi válik hasznára az egyháznak, mint a hatékony egyházi menedzsment tisztességben megőszült szakértőgárdája. Másfelől az uralkodó teológiai irányzatot, amely a pápai egyetemek tanrendjét tükrözte, az újszolasztika hatotta át: a virágzó középkor ragyogó gondolkodói teljesítményének s benne a páratlan csillag, *Aquinói Szent Tamás* művének újabb keletű felhígítása. Ez az erőteljesen racionalista teológia azt a veszélyt hordozta magában, hogy a *logica minor*, a formális logika kritériumain alapuló szillogizmusokká csökevényesíti a hit misztériumát. A Gregoriana holland származású professzora, a jezsuita *Sebastianus Tromp* azt tanította, hogy a katolikus hit olyannyira egyértelmű és áttetsző, hogy csak az tagadhatja, aki buta vagy rosszakaratú. S noha e két szélső eshetőség ellen nem sokat tehetünk, az emberek józan többsége voltaképp római katolikus kellene, hogy legyen. Trompot nevezték ki az *Alfredo Ottaviani* kúriai bíboros vezette, kulcsfontosságú *Pro doctrinis fidei et morum* (a hit- és erkölcstani) előkészítő bizottság titkárává. A mélységesen tradicionalista elkötelezettségű Ottaviani az akkor még „Szent Officiumnak” nevezett hivatal, a későbbi Hittani Kongregáció előljárója volt.

A szorgos bizottsági munka nyomán hetvenöt tervezet vagy *szkéma* született. XXIII. János mindegyikkel behatóan foglalkozott – s mindegyiket nagyon is megfelelőnek találta. Úgy gondolta, a zsinat egyetlen ülészakkal megúszható, a hamar lekerül a műsorról – 1962 karácsonyán ünnepélyesen lezárulhat. Az utána következő időre nem készült „B terv”.

4. A zsinat kezdete

A püspökök októberben érkeztek meg – nem éppen optimista hangulatban. A zsinattal egyidejűleg János az egyházjog felülvizsgálatát és Róma városának egyházmegyei színódusát is meghirdette. A kánonjog revíziója csak közel negyed évszázaddal később, 19983-ban fejeződött be, a színódusra – mintegy a zsinat főpróbájára – azonban már 1960. január 24. és 31. között sor került. Hatása gyászos volt: különféle bizottságok terjedelmes határozatokat hoztak minden lehetséges – részben roppant mellékes – témáról (a papok csak plébániai tulajdonban lévő mozikba járhatnak és nem fürödhetnek Ostia strandjain). A római plébánosok pillanatok alatt, közfelkiáltással jóváhagyták az előterjesztéseket, aztán hazamentek és újból magukra vették a szekularizált világváros súlyos igáját. Vajon az egyetemes zsinat csupán e szánalmas közjáték nagyított kópiája lesz?

1962. október 11-én több, mint 2500 főpap gyülekezett bevonulásra a zsinati aula előtt – lenyűgöző menet. János megtartotta nyitóbeszédét, a 20. század egyik legjelentősebb szónoklatát. Állhatatosan dolgozott a szövegen, többszörösen átjavította. A hivatalos változatnak lényeges pontokon élet vették, mégis úgyszólván hadüzenetként hatott: „*Gaudet Mater Ecclesia*”, örvend az anyaszentegyház – szól a

bevezető mondat, amely az összejövétel fő szólamát volt hivatott megadni. A beszéd a zsinat tematikáját is előrevetítette. Érdeemes felidézünk néhány hangsúlyos alapkijelentését. A pápa először arra szólít fel, hogy úgy tekintsünk a jelenkorra, mint Isten idejére. Az egyháznak ezért „számításba kell vennie a jelent is, amely új környezeti feltételeket, új életviszonyokat teremtett, és amely a katolikus apostolkodás új útjait nyitotta meg”. Ebből a történelem merőben új hermeneutikája következik:

„Apostoli és főpásztori szolgálatunk mindennapi gyakorlása közben sokszor hallunk elszomorító hangokat, azokét, akik bár buzgóságról tanúskodnak, de ugyanakkor nem túlzott bölcsességről és a helyes mérték iránti érzék teljes hiányáról. Akik a modern időkben csak hanyatlást látnak. Egyre csak azt ismétlik, hogy a mi korunk a múlttal összevetve tartósan romlásba süllyedt. Ezt mondják, mintha semmit sem tanultak volna a történelemből, amely az élet tanítómestere. S mintha a régi zsinatok korában a keresztény tanítás, a keresztény élet s a hit szabadságának diadalával ment volna végbe minden. De nekünk más a véleményünk, mint a romlás ezen prófétáinak, akik mindig balsorsot látnak előre, mintha a világ pusztulása állana küszöbön. Az emberi történések jelenkori folyamatában, amely által, úgy tűnik, az emberiség új rendje formálódik, sokkal inkább az isteni gondviselés rejtett tervét kell felismernünk...”

A továbbiakban János a zsinati tanítói feladatait vázolja. A katolikus tanítást – amely a pápa szerint „az emberiség közös öröksége” –, természetesen épségben meg kell őrizni. Úgy kell azonban „mélyebben feltárni és kifejteni, ahogy azt korunk megköveteli”. Aztán így folytatja:

„Más ugyanis a *depositum fidei*, avagy azok az igazságok, amelyeket a tiszteletreméltó tanítás tartalmaz, és megint más az a mód, ahogy hirdetjük őket, természetesen úgy, hogy értelmük és jelentésük változatlan marad. S ha szükséges, türelemmel kell munkálkodnunk rajtuk, azaz a kérdések tisztázása érdekében fontolóra kell vennünk minden okot, amint olyan tanítóhivatalhoz illik, amely lényege szerint elsősorban lelkipásztori jellegű.”

Fontos, hogy a zsinat – miként a beszéd eredeti olasz változatában olvasható – „ugrás” legyen „előre” (*un balzo d'innanzi*). Erre azonban eleinte semmi sem utalt. A római Kúria tökéletes munkát végzett: gondoskodott róla, hogy a pápa által elűtetett fák ne nőjenek az égig. Amikor október 13-án az első általános kongregáció ülésezett, szétoztották az egyes zsinati bizottságok tagjainak listáját. Ezek olyan emberek nevét tartalmazták, akik ott ültek már a zsinat előtti bizottságokban is – jól

bevált konzervatív férfiakét. A cselvetés azonban hatástalan maradt. *Liénart* lille-i és *Frings* kölni bíboros – mindketten a zsinat elnökségének tagjai – ártatlan ábrázattal azt kérték, hogy mivel az atyák még nem ismerik egymást, előbb tanácskozzanak – a választást tehát pár nappal később tartásuk meg. Viharos taps! Később *Robert K. Dwyer* amerikai püspök a következőt jegyezte fel: „Éreztük, hogy zsinaton vagyunk – nem pedig iskolai osztályban, ahol összetrombitálták a fiúkat.” A végérvényes névjegyzékek a zsinat javaslatára jöttek létre...

6. A zsinat lefolyása

Az eredetileg elgondolt időrend illúzióknak bizonyult. Az egyedüliként előirányzott ülészak mindössze a püspökök „bemelegítő edzésére” volt elegendő. Egyetlen tervezet sem érett meg az aláírásra, fény derült azonban a tárgyalási mechanizmusokra, a manipulációkra, a hatalmi harcokra és a vélemények súlyarányaira. Az egyetlen ülészaktól végül négy lett. A végérvényes álláspontok – az első tárgyalási nap előjelei után – már 1962. november 20-ára tisztázódtak. Nyolc nappal korábban terjesztették a zsinat elé a *De fontibus revelationis* című szkémát, amelynek témája az isteni kinyilatkoztatás volt. Amint már „A kinyilatkoztatás (két) forrása” cím is utal rá, a tervezet jellegzetes újszolasztikus tételt tartalmazott: Isten egyaránt közölte önmagát a Bibliában és az úgynevezett szóbeli hagyományban. Ez azonban sem a Trentói Zsinat nézetének nem felelt meg – noha az előterjesztés erre hivatkozott –, sem a teológiai kutatás eredményinek. Rendkívül heves vita robbant ki arról a kérdésről, hogy a szkéma megfelelő alap-e egyáltalán a tárgyalásra. Zavarba ejtő szavazásra került sor: aki mellette volt, annak nem kellett szavaznia, aki ellene, annak igennel. Hasonlóan meglepő volt az eredmény is: a jelenlévők zöme az elutasításra szavazott, de így is hetvennél kevesebben voltak, mint az ügyrendben előírt kétharmados többség. Akkor a pápa közbeavatkozott. Saját elhatározásából levette a tervezetet a napirendről és koordinációs bizottságot jelölt ki, amelynek új előterjesztést kellett készítenie a következő ülészakra. Ebből nőtt ki a II. Vatikánum egyik legragyogóbb teológiai megnyilatkozása: a *Dei Verbum* kezdetű konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról.

Ezt a folyamatot behatóbban is szemügyre kell vennünk, mivel példaszerűen jeleníti meg az erőviszonyokat és az egyes pártok sakkhúzásait. A többséget a résztvevők 80–90 %-a alkotta, viszont a Kúria támogatását élvező kisebbség hatékonyabb apparátussal rendelkezett. Ennek segítségével próbálta meg befolyása alá vonni, sőt, olykor kijátszani a többséget. S ha ez sem segített, a csoport a pápa mögé bújt – a második ülészaktól kezdve a korábbi milánói érsek, *Montini*, azaz *VI. Pál* mögé. Az új pápának jól felfogott érdekében állt, hogy minél nagyobb szavazati többség alakuljon ki, ezért arra is hajlandó volt, hogy a szövegekbe való közvetlen beavatkozással támogassa a kisebbséget. Ez időnként ingerültséget keltett – a leg súlyosabb következményekkel az egyházzól szóló konstitúcióhoz írt *Nota praevia*

explicativa („Előzetes magyarázó megjegyzések”) esetében, amelyekre a későbbiekben még visszatérünk.

A zsinatot tehát drámai időszakok és izgalmas történések sokasága jellemezte. Mindezeket most nem idézhetjük fel, de nem is feledkezhetünk meg róluk. „A” zsinat – mint egymást átölelő püspökök békés ceremóniája – sohasem létezett. Tevékenységét mindig is frakciók és érdekképviseltek határozták meg. Kétségtelen, hogy voltak nagy komolysággal és mély elkötelezettséggel megvívott küzdelmek is a helyes kijelentésekért és a találó formulákért. Az eredmény egy, az előző zsinatokéhoz képest hatalmas, tizenhat – részben terjedelmes – dokumentumból álló szövegtörzset lett. Tartalma átlátható struktúrát alkot. Minden esetben az *egyház* kezdettől középpontba állított témájáról van szó, s a központi dokumentum az egyházzal szemben, *Lumen gentium* kezdetű konstitúció, a hívő közösség önértelmezésének dogmatikai kifejtése.

A többi szöveg az egyház doktrinális alapjaival, belső és külső életével, valamint a többi vallási közösséghez fűződő viszonyával foglalkozik. Az *alapvetést* a kinyilatkoztatásról szóló – s az első nagy vitát kiváltó – dogmatikai konstitúció, a *Dei Verbum* tartalmazza. Az egyház *belső életét* a liturgikus konstitúció, illetve a püspökökről, a papokról (két szöveg) – az egyházi rend fokozatairól –, a szerzetesekről, az ún. laikusokról, valamint a keresztény nevelésről szóló dokumentumok járnak körül. Ebbe a csoportba tartozik a keleti katolikus egyházakról szóló határozat is.

Az egyház *külső életét* tárgyalja a missziós határozat, a mai kommunikációs eszközökről szóló, kevésbé sikerült dekrétum, továbbá a páratlan lelkipásztori konstitúció, a *Gaudium et spes*, amelyre további megfontolásainkban szintén vissza kell még térnünk.

Figyelemreméltó újdonság, hogy a zsinat nagy teret szentel az egyház és a *nem katolikusok* kapcsolatának. Először fordul elő, hogy nem ítélik felettük – mint mindenféle okból megvetendő „egészen mások” felett –, hanem üdvtörténeti összefüggésben – vagyis a korábinál lényegesen pozitívabban – láttatja őket. Külön-külön említést érdemel a nem katolikus keresztényekről szóló ökumenizmus-dekrétum, a nem keresztény vallásokról szóló határozat, valamint a vallásszabadságról szóló, *Nostra aetate* kezdetű dekrétum, melynek témája a világnézeti pluralizmus. A *Lumen gentium* mint kulcsdokumentum szövegtörténetére vetett rövid pillantás jól szemlélteti a zsinati püspökök meglepően új gondolkodásmódját. Az első vázlat, amely az első ülészen, 1962. december 1-jén került az aula nyilvánosságára elé, az egyházra vonatkozó – jellemző módon nem a dogmatikában, hanem a (régiben *apologetikának* nevezett) fundamentális teológiában helyet kapó – újszólásos traktátus édes gyermeke volt, és alapjában véve kifelé az elhatárolódásra, befelé az egyházfegyelmre irányult. Első fejezete „A küzdelmes egyház lényege” címet viselte és egyebek közt a tanítóhivatalról, az engedelmességről és az állam–egyház viszony jogi kereteiről szólt. A szöveg szigorúan hierarchológiai felépítésű volt, vagyis fentről lefelé, a pápától a laikusokig vette sorra a piramishoz hasonlatos egyház tagjait. Merőben másként közelíti meg

témáját az 1964. november 21-én elkészült végleges szöveg, amelyet 2151 igen és 5 nem szavazattal fogadtak el és tettek közzé. Vezérszólama az egyház mint titok, amelyben mindenki üdvösségre hivatott és az eszkatologikus beteljesedés felé tart. Az egyház Isten népeként él a történelemben, az egyházat alkotó csoportok pedig – a püspökök, a papok, a szerzetesek vagy a hivatalt nem viselő hívők – azonos méltóságuk alapján, közösen, mint keresztények szolgálják az Urat – az egész egyház és az egész világ javára. Leginkább hálózatra gondolhatunk. Az egyház előképe Mária: ő a „mintaképe és kezdete annak az Egyháznak, melynek az eljövendő világkorszakban kell teljessé válnia” (LG 68).

7. *Gaudium et spes* avagy a zsinat szelleme

A zsinat értelmezéséről folyó vita során a vitázó felek előszeretettel hivatkoznak „a zsinat valódi szellemiségére” vagy „lelkére”, amelyet „betűjével” együtt vagy azzal szemben kell megőriznünk. Természetesen mindig úgy gondolják, hogy a Lélek az ő térfelükön „fúj”, miközben a mindenkori másik oldalon egy ártó kísértet folytatja sötét üzelmeit. Micsoda hát és hol lakozik a zsinat *igazi* szelleme?

E kérdés voltaképp nehézség nélkül megválaszolható. Vajon nem abban a dokumentumban lelhető fel, amely egyedülként tekinthető valóban a zsinat dokumentumának, értsd: amely nem az előkészítő testületek munkájának köszönhető, hanem hamisítatlanul az egyházi nagygyűlés teológiai-lelkipásztori szándékának gyermeke? Ha létezik egyáltalán ilyen szellem, akkor bizonyosan a *Lelkipásztori konstitúció az egyházzal a mai világban* című szövegben bukkanhatunk a nyomára – abban, amelynek nevezetessé vált kezdő szavai így hangzanak: „*Gaudium et spes – Öröm és reménység*”.

A szóban forgó dokumentumnak több szempontból is egyedülálló. 23335 szavával messze a zsinat leghosszabb szövege. Az összes többiétől eltérő tagolása unikum, témáinak elegységével – amely a legkülönbébb tárgykörök túlélésének szavatolója – Noé bárkájára emlékeztet. Körülményes keletkezéstörténete is illik hozzá. Már címe is elárulja, hogy helye az egyházzal szóló dogmatikai konstitúció közvetlen közelségében van. *Suenens* és *Montini* bíboros rögtön az első ülészenon amellettt érvelt, hogy az egyház témáját két külön szakaszban kellene tárgyalni – az egyik a hívő közösség önértelmezését, a másik az egyház és a profán világhelyzet viszonyát érintené. Egy *ad hoc* bizottság munkához látott. Az eredmény: nyolc szövegváltozat, a véglegesről 1965. december 7-én, a zsinat utolsó előtti napján szavaztak. *Igemel* 2309 püspök szavazott, *nemmel* 75. VI. Pál még aznap érvénybe léptette a *Gaudium et spes*.

Akkor hát miben is mutatkozik meg a zsinat legsajátabb szándéka, hiteles akarata, lelke? A legkézzelfoghatóbban talán a dokumentum három kijelentése érzékelteti.

„Az öröm és remény, a gyász és szorongás, mely a mai emberekben, főként a szegényekben és a szorongatást szenvedőkben él, Krisztus tanítványainak is öröme és reménye, gyásza és szorongása, és nincs olyan igazán emberi dolog, amely visszhangra nem találna szívükben” (GS 1).

A konstitúció előszavának első mondatában újra megfogalmazódik az a lelkipásztori igény, melyet a zsinatot összehívó pápa vezérfonalnak szánt, és amelyben a kereszténység inkarnatorikus elve jut érvényre: Isten „értünk, emberekért és ami üdvösségünkért” lett emberré (Hiszekegy). Ahhoz, hogy egyházának értelme legyen, tagjai életének és cselekvésének is arra kell irányulnia, amire minden, az egyház meghatározásában benne rejlő tevékenységnek.

„Mivel minden értelmes lélekkel rendelkező és Isten képmására teremtett embernek ugyanaz a természete és ugyanaz az eredete; s mert Krisztustól megváltottan ugyanaz a hivatása és isteni rendeltetése, egyre határozottabban el kell ismerni, hogy minden ember alapvetően egyenlő” (GS 29).

Az inkarnatorikus elvet az atyák a teremtés rendjével kapcsolják össze, azaz patrisztikus – az egyházatyák teológiájában kirajzolódó – távlatba helyezik. Ekként, az előző szövegnél is egyértelműbben, tiltakoznak a vallás exkluzivista értelmezésével. Nincs szó keresztények és nem keresztények, hívők és nem hívők szembenállásáról, ellenkezőleg: az emberiség a teremtés következtében megbonthatatlan egységet alkot. Az egyház csakis ebből eredeztetheti katolicitását, hiszen Isten kegyelmének teljessége az egész teremtett valóságnak megadatott.

„Igaz, hogy a világban tapasztalható tények és kultúrák mérhetetlen változatosságára való tekintettel e *zsinati nyilatkozat* sok részében *általánosságban fogalmaz*, s bár az Egyházban már rég elfogadott tanítást ismétel, további *folytatást és kiegészítést* igényel, mivel nemritkán szüntelen fejlődésben lévő dolgokról van szó” (GS 91).

Joggal beszélhetünk itt a zsinat pneumatológiai arculatáról. Az atyák meg voltak győződve róla, hogy benne állnak az egyház hagyományában, miként arról is, hogy nem hagyhatják figyelmen kívül a történelem dinamikáját. Elfogulatlan bátorsággal néznek hát szembe a hiánnyal és gyermeki bizakodással fordulnak a jövő felé. Ezt azonban keresztény nézőpontból csak az teheti meg, akit bizalom tölt el a Szentlélek – a hit szerint az egyház voltaképpen vezetője – iránt. Róla már Jézus megmondta, hogy tanítványait *a teljes igazságra* vezeti (szó szerint: *útjukat az igazságba vezeti*).

Feltételezhető, hogy amiként a tanítványok még nem ismerhették a teljes igazságot, úgy a későbbi korokban sem lesz másként. Az út vége a történelem vége.

E három szakasz telve van robbanótöltettel. A „régí és új” problematikája a 48-ban vagy 49-ben megtartott jeruzsálemi gyűlés óta (melyet kissé pontatlanul *apostoli zsinatnak* is szokás nevezni) mélyen áthatja a hívők közösségét: csatlakozhatnak-e pogányok is a keresztény gyülekezethez anélkül, hogy átvennék a mózesi törvény hagyományát? Hogyan illeszthető az új a régihez? Ez a kérdés lesz majd a zsinat utáni töprengések és viták kristályosodási pontja, ahogy a zsinat értelmezése is a lelkipásztori konstitúció körül kristályosodik ki. Mondd meg, mit gondolsz a *Gaudium et spes*ről, és megmondom, hogyan viszonyulsz a II. Vatikánumhoz.

8. Hűség a hagyományhoz

A többség gondolkodásmódja és reformszándéka láttán teológiai nyomatékka vetődik fel újra a zsinati atyák egyházi hagyományba való belegyökerezettségének a kérdése. Ez az a céltábla ugyanis, amely felé tévedhetetlen pontossággal surrog a zsinat ellenfeleinek nyílzápora. Azoké, akik az egyházi összgyűlést a hagyomány ellen elkövetett árulásként, az egyház évszázadokon át követett, biztos irányától való elkanyarodásként diszkvalifikálják. Ahol az efféle vádaskodás eldurvul, ott csakugyan legfőbb parancsolatként adódik, hogy megoldást találjunk a kérdésre: hogyan viszonyul egymáshoz „lélek és betű” a zsinati dokumentumokban?

Lépjünk azonban közelebb tárgyunkhoz. A zsinat előtti újskolasztikus teológia kétségkívül hagyománykövető teológia volt. Csakhogy gondolkodásának terét és horizontját a múlt irányában a középkor teológiája határozta le. A jövő felé aligha tekinthetett előre, hiszen a jelen kihívásait nem fogadhatta be, annyiban legalábbis nem, amennyiben azok meghaladták a 13. század óta rögzült mintákat. E kihívásokat *IX. Piusz* megfellebbezhetetlenül elítélte „*Syllabus*”-ában (1864), amely, bár tartalmaz néhány mindmáig megfontolandó szempontot is, voltaképp a modernséget éltető alapeszmékre – a demokráciára és a szocializmusra, a világiasságra és a vallásszabadságra – kirótt tilalmak egyvelege. E szűklátókörűséget jól jellemzi a katolikus istentan. Ha megnézünk egy, a 20. század közepén íródott teológiai tankönyvet, nyomát sem találjuk benne az Istenről való gondolkodás újkori képviselőinek – *Kantnak*, *Hegelnek*, *Feuerbachnak* –, vagy legfeljebb mint *adversariiról* (ellenségekről) esik szó róluk. Elméleti felvetéseikkel, amelyek időközben emberek millióira hatottak, a katolikus teológia nem foglalkozik. Még „A katolikus egyház katekizmusá”-ban (1993), e kimondottan zsinat utáni műben is ugyanez a tendencia figyelhető meg: például az *evolúció* címszó nem szerepel a tárgymutatóban. Az erről folyó vita, amely pedig már jóval a *Darwin*-évforduló előtt megélénkült, még utalásszerűen sem jelenik meg a könyvben.

A hagyományhoz, pontosabban a hagyomány egy részéhez való hűség tehát természetlenül bizonyul, s nem segíti az egyház missziós feladatának teljesítését. A hagyomány nem hamu, hanem tűz – mondta *Tertullianus*. Az újskolasztikus teológia

féltő gonddal őrizte a hamut. Hatása azonban felmérhetetlen volt: ezt tanították Róma teológiai tanintézményeiben, amelyeknek hallgatói az egyházi utánpótlás elitrétegét alkották. És ezt a teológiát szívta magába ifjúkorában a Szent Péter bazilika csarnokában egybegyűlt püspökök zöme.

A zsinati megújulás lényegében a püspöki tanácsadóknak (*periti*) köszönhető. Nem csekély részben olyan professzoroknak, akiket egészen az összejövettől közvetlenül megelőző időkig a Vatikán tiltó intézkedései sújtottak, vagy akik – szépreményű fiatalokként – a teológia szórványosan, de mégiscsak létező egyéb műhelyeiből kerültek ki. Az előbbire *Karl Rahner*t hozhatjuk föl példának, az utóbbira *Joseph Ratzinger*t, akit a már említett kölni bíboros, *Frings* választott kísérőjéül, valamint a Tübingeni Katolikus Iskolát. Ők is fenntartás nélkül meg voltak győződve róla, hogy az egyházi hagyomány a hittanúsítás mellőzhetetlen és csorbíthatatlan alapzata, csakhogy ők az *egész* hagyományt vették figyelembe, a kereszténység kezdeteitől egészen a legutóbbi időkig. Ezenfölül a teológiai értelemben vett hagyomány számukra nem pusztán a múlt hamuja volt, hanem a kezdet tüze, amelyet eleven mivoltában kell megőrizni. Ez pedig, amint hamarosan kiderült, csak akkor lehetséges, ha a tájékozódáshoz igénybe veszik a hittanúsítás egyéb forrásait is (*loci theologicí*): így a Szentírást és a hívők hitérzékét (LG 12).

A zsinat nyílt szívvel vette tudomásul a korlátokat lebontó gondolkodás merészségét. Az atyák nem kapaszkodtak többé görcsösen Tamás teológiájába – vagy ami annak számított –, hanem végsősoron minden eszközzel igyekeztek felismerni, értékelni és gyógyítani az emberekben lakozó „örömet és reményt, gyászt és szorongást” (*gaudium et spes, luctus et angor*). Nyilvánvalóan ezek közé tartozik a hagyomány, amely lényege szerint elmélkedés az időbeli formát öltő isteni kinyilatkoztatásról. Isten Lelkének vezetésével az egyháztörténelem minden korszaka Isten felé tart, ezért a következő nemzedékek számára mindegyik a tanú szerepét tölti be. Az egyháznak, ha zsinatra gyűlik egybe, de éppígy minden más élethelyzetben is, vissza kell tekintenie a múltra – a jövő érdekében. E visszatekintésnek minden eddigi hitbeli ismerettel számot kell vetnie, a lényeg azonban nem a történeti ismeret, hanem a kinyilatkoztatás. Az egyházban sohasem az önmagában vett régi – és új – számít, hanem az eredeti szándék: Isten üdvözítő akarata. Épp ezért az egyház, *Clairvaux-i Szent Bernát* szerecsés kifejezésével, *ante et retro oculata* – egyszerre tekint vissza és előre.

Ezzel és a már említett teremtésteológiai kiindulóponttal magyarázható, hogy a zsinat – az 1960-as évek szituációjában csakugyan forradalminak ható mozdulattal – kifelé fordult. Ezt a fordulatot írják körül az olyan fogalmak, mint: *ökumenizmus, nem keresztény vallások, vallásszabadság*, ill. töltik meg tartalommal a vonatkozó zsinati dokumentumok. Látnivaló volt, hogy a *többiek* Isten akaratából testvérei a krisztushívőknek. A különvált egyházakat és közösségeket „Krisztus Lelke (...) nem vonakodik” fölhasználni „az üdvösség eszközéül” (UR 3). Az egyház a többi vallásban Isten jelenlétének tanújeleit ismeri föl, ezért ki kell jelentenie: „A katolikus Egyház semmit sem utasít el abból, ami ezekben a vallásokban igaz és szent” (NA 2). A leglátványosabbnak a vallásszabadság jóváhagyása mutatkozott, főként mivel

a 19. század egyes pápai – XVI. Gergely és IX. Piusz – kemény szavakkal utasították el: tévedés, tehát megengedhetetlen. Miként azonban már a *Dignitatis humanae* kezdetű nyilatkozat bevezető szavai jelzik, amikor a zsinat „megvizsgálja az Egyház hagyományát és tanítását, melyekből a régiekkel mindig összhangban álló újakat hoz elő” (DH 1), az ember istenképmás-voltában gyökerező méltóságából indul ki. Az istenképiség a szabadságban valósul meg, amely különösen magas követelmény előtt áll, ha az ember hittel Istenhez fordul. A hit az Isten iránti szeretet formája, ezért lényege szerint szabad. Ahogy a kikényszerített (úgy is mondhatnánk: kierőszakolt) szeretet, úgy a kikényszerített hit sem gondolható el logikusan, még kevésbé tárgyszerűen.

Újat alkotni a régivel összhangban – már XXIII. János nyitóbeszédéből is ez a program volt kihallható. „A zsinat nem azért gyűlik egybe, hogy hosszasan ismétlje az atyák s a régi és újabb teológusok tanítását. Úgy véljük, e a tanokat ismeritek és bensőségesen elsajátítottátok. Ilyesféle disputához fölösleges volna egyetemes zsinatot összehívni. Ma valójában arra van szükség, hogy korunkban új igyekezettel mindenki elfogadja a teljes és csorbítatlan keresztény tanítást. Ezért kell az áthagyományozott kijelentéseket derűvel és nyugodt lelkiismerettel tüzetesen megvizsgálunk és értelmeznünk.”

Az összegyűlés pontosan ennek az igénynek próbált megfelelni.

Egyik kulcsszava a *vestigia*. A zsinat *nyomokat* követ – mindenekeelőtt Krisztus nyomában jár (LG 7,40; AG 1,24; GS 22), de ugyanígy Péter és Pál apostol nyomában is (MA 5); hasonlóképpen az Aquinói (GE 10; LG 18; DV 1), végül pedig a két előző zsinat, a Trentói és az 1870-es Vatikáni (LG 18; DV 1) nyomdokaiban. Példaként az isteni kinyilatkoztatásról szóló dogmatikai konstitúció, a *Dei Verbum* előszavát idézhetjük, melyben Isten igéjének hűséges továbbadásáról van szó:

„Conciliarum Tridentini et Vaticani I inhaerens vestigiis, genuinam de divina revelatione ac de eius transmissione doctrinam proponere intendit ...” – „[A zsinat] – követve a Trentói és az I. Vatikáni Zsinat nyomdokait – ki akarja fejteni a helyes tanítást eredeti tisztaságában az isteni kinyilatkoztatásról és átszármaztatásáról, hogy az üdvösség üzenetét az egész világ hallván higgye, a hitben remélje, és remélvén szeresse” (DV 1).

A konstitúcióban idézett forrásokból és dokumentumokból kitűnik, hogy a zsinat a lehető legszélesebb körű hagyományra kíván támaszkodni: nem csak nyugati egyházatyákra – pl. Ágostonra –, hanem számos keleti teológusra is, köztük kevésbé ismertekre, mint *Krétai Szent András* vagy *Konstantinápolyi Germanosz*. A patrisztikus kor utáni teológusok sorát természetesen Aquinói Szent Tamás vezeti (a szöveg 28-szor említi), de szóhoz jut *Nagy Szent Albert*, *Szent Bonaventura*, *Nikolaosz Kabaszilas*, *Petrus Canisius*, sőt *Adolf von Harnack* is (vö. *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, I. k., Freiburg – Basel

– Wien, 2004, 939–949). A zsinat előtti teológia a hagyományban élt, a zsinat a hagyományból él. Nem önmaga körül forog, hanem továbbadja a tüzet.

Ennyiben a fentebb említett zsinatértelmezések közül nyilvánvalóan a folytonosság tézisének van igaza. Csakhogy a folytonosságot nem szabad egyenesvonalú, szüntelen emelkedésként értenünk. A harmadik eucharisztikus imádság „földi zarándokútját járó egyház”-ról beszél. Ez az út azonban teli van kanyarulattal, látszólagos kerülőkkel és kitérőkkel, egyre újabb tájakon vezet és sokszor váratlan panorámával ajándékoz meg. Isten Lelke meglepetéseket tartogat. Hozzá tartozik – s így az egyházhoz is – az új kategóriája. Épp ez a biztosítéka annak, hogy megmaradjunk Isten ösvényén. Ha az egyház változatlan marad, nem marad meg.

9. Gravamina

Vajon mindezek a megfontolások miért nem némították el a zsinat bírálóit? Objektív és szubjektív okokat egyaránt megnevezhetünk. Az egyik objektív ok: amint némi valóságérzéssel sejthető volt, nem minden alakult úgy, ahogy a zsinati többség megálmodta. Aki lelkendezve várta, hogy megismétlődjék az első pünkösdi, spirituális forgószél söpörjön végig az egyházon, új liturgikus tavasz köszöntse be, annak csalódnia kellett. A kritika gyakori céltáblája a vasárnapi mise: hiába volt a sok látványos reformintézkedés, a templomok nemhogy megteltek volna, de egyre inkább elnéptelenedtek. Ez aligha cáfolható, a statisztika azonban más mutat: azt, hogy a fogatkozásnak nincs köze a zsinathoz. A *dominantes* [a „vasárnapi miselátogatók”] száma 1949 óta folyamatosan csökken. A liturgiareform pozitív hatása csak minimális mértékben s csupán rövid ideig volt érzékelhető (W. Damberg: „Pfarrgemeinden und katholische Verbände vor dem Konzil”, G. Wassilowsky: *Zweites Vatikanum – vergessene Anstöße, gegenwärtige Fortschreibungen*, QD 207, Freiburg – Basel – Wien, 2004, 9–30, I. főként a 11. oldalon található grafikont). Talán túl későn jött a reform, vagy nem elég következetesen hajtották végre? Lehetséges, hogy bár a szövegek végre a nép nyelvén is megszólaltak, ettől még nem váltak érthetőbbé? S ha a keresztényeket az újdonság rémülete szállta meg – vajon miért nem hajóztak át seregestül a Piusz-testvérek nyugalmas kikötőjébe, ahol minden maradt a régiben?

A negatív mérleg szempontjából sokkal fontosabbak a zsinati szövegek vitathatatlanul gyenge pontjai. Futólag már említettük, hogy ezek jó része arra a tisztázatlanságra vezethető vissza, amely a zsinati aulában folytatott viták következménye, és amely lehetővé tette, hogy a különböző, ellentétes érdekelttségű irányzatok a „saját” szövegükre hivatkozva szavazzanak „igennel”. Nem vitás, hogy milyen lélek éltette a zsinatot és hogyan gondolkodott a többség. A maximálisan 2700 püspökből legfeljebb mintegy 300 rokonszenvezett a kisebbségben maradt tézisekkel. A végleges szövegek azonban nem teljesen egybehangozóak. Ez különösen a középponti helyet elfoglaló egyháztan esetében mutatható ki

könnyűszerrel. A zsinat előtti „hierarchológiai” tan sehogy sem illik össze az első század kommúnió-teológiájával, melyet a zsinat ismét előtérbe helyezett. Krisztus egyháza egyfelől „valóban jelen van a hívek minden törvényes, pásztorához ragaszkodó helyi közösségében”, amelyeket az Újszövetség szintén Egyházaknak nevez (LG 26), és a püspökök a pápával együtt a tévedhetetlenség karizmáját birtokolják (LG 25). Másfelől a pápa mindenkor a püspökök nélkül, a helyi egyházaktól és a bennük működő hitérzéktől (LG 12) függetlenül is gyakorolhatja teljhatalmát (*Nota praevia* 4). Egy további példa: jelentős a feszültség a Szentírásra és a hagyományra vonatkozó állítások között: vajon a hagyomány alárendelődik az egyház jelenkori tanításának, vagy mindkettőnek fölötte áll Istennek a Szentírásban közölt ígéje? Említhetnénk továbbá az összegyházi gyűlés súlyos mulasztásait: nem foglalkozik a keresztények kötelességeivel a szegények iránt, a nők helyzetével, a Kúria reformjával, ahogy több más, hasonlóan fontos kérdéssel sem.

Nem kibebíjtjuk a II. Vatikánum történelmi jelentőségét, ha rámutatunk a szövésmintájában föllelhető hibákra. A zsinatok történetében még nem volt példa arra, hogy a hivatalos megnyilatkozásokkal az egyházi tanítás és praxis vég- és tetőpontjához érkezett volna. Ráadásul mindig sok időbe telt, amíg a döntések recepciója megvalósult – vagy végképp meghiúsult –, és a befogadás elhúzódó folyamata mindig gazdagította és elmélyítette és az isteni titkokról való elmélkedést.

Az egyházat jelenleg kísértő zsinatellenesség azonban, melynek példaszzerű megtestesítője a Piusz Testvérület, szemlátomást nem csak a zsinatnak ezeket a – tárgyi szempontból nagyon is nehezményezhető – hiányosságait tartja szem előtt. Máskülönbén ugyanis tárgyilagos volna, érvelő, egységre törekvő és békülékeny. Rendszerint azonban nem ilyenek mutatkozik. Számos megnyilatkozásának arcátlan és éles hangja már önmagában is figyelemreméltó. Azt a gyanút ébreszti, hogy magatartása mögött szubjektív okok, pontosabban feltáratlan lélektani indítékok húzódnak meg. Három bonyolult és egymással szorosan összefüggő jelenségcsoportra gondolhatunk:

Szorongás. A tradicionalistákat általában a fundamentalistákhoz sorolják. A fundamentalisták a fennállót szentnek és sérthetetlennek, a régít mértékadónak, a múltat aranykornak vélik. Ami hajdan volt, minden tevékenység változhatatlan alapja. A kutatók egybehangzóan állítják, hogy mindenfajta fundamentalizmus oka a bizonytalanság és a szorongás. A fundamentalista nem csak némely rossznak érzékelt történetstől fél (betegségtől, magánytól, vizsgától), hanem a nagy Egésztől: a jelentől, mások véleményétől. Röviden: számára a jelenkor nem egyéb, mint a mindenestől rossz új idő. Márpedig aki mindentől fél, az minden áron a biztonságot keresi, és csak akkor találhatja meg, ha az, ami régi, ami ismerős, amit a gyermekkorban átélt, örökkévaló. Ezért vív harcot az „örök szentmiséért”, noha az *de facto* mindig is változott a történelemben.

Nem szeretnék pszichologizálni, s még kevésbé bárkit is vádolni. De nem kellene-e vajon a pneumatológia szemszögéből tekintenünk a dolgokra? A Szentlélek

mindent megújít, s ezt az egyház mindig is tudta. ezért félelem nélkül bízunk benne, hogy a történelmi jelenkorban éppúgy a Lélek vezet, mint minden időben.

Exkluzivizmus. Biztos védelmre a várban találunk, a magaslatra épített, bevehetetlen erődítményben. Fogalmi nyelven: az elbizonytalanító szorongás akkor enyhül, ha identitásunk megerősödik, s lehetőleg úgy, hogy közben szilárd ellenségképet alkotunk magunknak. Két csoport képződik: „mi” – vagyis a jók, a jámborok, Isten kedvencei – és „azok” („a többiek”) – a Sátán gyermekei, az eretnekek, a tévelygők, az istentelenek. Az ökumenizmus, a vallások teológiája, a lelkiismereti szabadság, a vallásszabadság innen nézve kizárólag negatív jelentést hordoz: a világrend kárhuzatos felszámolása.

Ritualizmus. Az emberek mindig mágia segítségével küzdöttek a szorongás ellen. Isten akkor és csakis akkor lesz kegyes hozzánk, ha aggályosan teljesítjük a vallásos előírásokat, ha hibátlanul végezzük el a vallási ceremóniákat, ha feddhetetlen pontossággal ismétljük meg a szent és misztikus formulákat (melyek az ún. tridenti misében lelhetők fel). Mindehhez sokszor társul mennyiségelvű gondolkodásmód. Valahol olvasni lehetett, hogy a Piusz-testvérek több, mint egymillió rózsafüzért imádkoztak a kiközösítés feloldásáért – ezek után Isten nem is sugallhat mást a pápának.

E rövid vázlatnál többre most nem vállalkozhatunk. Nem feledhető, hogy a zsinatról, a zsinat helyiértékéről és jövőbe mutató jelentőségéről zajló vitákat nem csupán teológiai gondolkodásmódok, még kevésbé csak intellektuális érvek vezérik. Féltő tehát, hogy a nézetkülönbségek nem szűnnek meg egyhamar, s hogy a zsinat végleges recepciója még várat magára.

10. Hogyan tovább?

Örvendetes, hogy a Piusz-testvérek körüli zűrzavar ismét nyilvánvalóvá tette a II. Vatikáni Zsinat jelentőségét. A katolikus egyház vezetői, élükön a pápával, kifejezetten állást foglaltak a zsinati határozatok érvényessége mellett. Ezt a Piusz-testvérek egyelőre még nem tették meg hasonló egyértelműséggel. Kirajzolódottak tehát az eltérő álláspontok, amiért csak hálások lehetünk. Nem elegendő azonban a zsinat formális elfogadása. Kevés, ha tömjénzemcséket áldozunk, mint hajdan az ókori isteneknek. „A zsinat talaján állni” messze nem minden – mozgásba kell lendülnünk.

Ez mostanáig legfeljebb szórványosan történt meg. Még nem született válasz az alábbi kérdésekre: hogyan egyeztethető össze a kollegialitás emlegetése a püspöki szinódusok jelentéktelenségével vagy a Szentszék kommunikációs politikájával, a (püspökök felé is) hézagossá tétellel? Miért beszélünk lankadatlanul ökumenizmusról, miközben óva intünk mindenfajta ökumenikus

cselekvéstől? A centralizmus fojtogatásában hogyan is tudatosíthatnák a hívők, hogy Isten népéhez tartoznak? Nem azzal magyarázható-e Róma megrögzött előzékenysége az árnyék- és ellenegyházat létrehozó Piusz-testvérek iránt, de éppígy ez utóbbiak megrögzött szigora az egyházi „baloldallal” szemben – amely sohasem tesz ilyet –, hogy a legfelsőbb egyházvezetést a hierarchológiai egyházkép túlsúlya jellemzi? S folytathatnánk.

Isten útjai azonban olykor kifürkészhetetlenek. Nem szabad feladnunk a reményt, hogy a zsinatértelmezés *vásága* csakugyan ahhoz vezet, amit a szó jelent: választáshoz a szétválasztandók között. A zsinat peremre szorításának tapasztalata éltetően hatott számos keresztényre: az ötven évvel ezelőtti események felidézésére, sok esetben pedig újragondolására készítette őket. Ma ismét tisztábban látjuk, hogy a XXIII. János által meghirdetett *balzo d'innanzi* – előreugrás – még távolról sem történt meg, előbb-utóbb azonban elodázhatatlanná válik. Az egyháznak sürgősen tisztáznia kell az alapvető és még mindig megoldatlan kérdést: hogyan felel meg a krisztushívők közössége a jelen követelményeinek? Hogyan érzékeli az idők jeleit (GS 4,11 stb.). És inkább hierarchikus vagy inkább közösségi formát ölt?

Lehetséges, hogy az egyház régi és aktuális problémáira csak egy újabb, az előzőt beteljesítő zsinat adhat választ. (*Ábrahám Márton* fordítása)